

אפשר לערער, בלי ספק, על החלוקה לתקופות, על ההערכות של פרופ' לקויר, ובעיקר על הישענותו על מחקרים מסוימים, לא תמיד החדישים ביותר, על אימוץ דעה או עובדה בלי בדיקה מספקת (בדיקה שאולי אינה אפשרית בספר מעין זה). אולם הספר ממלא שתי דרישות עיקריות: א) מציג הוא, לראשונה, לפני הקורא היסטוריה תמציתית שלמה של תולדות התנועה הציונית; ב) לראשונה הרי לנו סיכום מוסמך של המחברים הרבים שנעשו בדור האחרון ושל חומר היסטורי עשיר המפוזר בספרים ובמאמרים שונים, שהגיעה העת לגבשו ולערכו בנוסחה אחת מסכמת. ככל היסטוריה מסכמת, אף זו אינה אלא הזמנה ואתגר למחקרים נוספים ולהיסטוריה מסכמת חדשה.

ב. פ.

### התישבות הטמפלרים

עדת הטמפלרים מווירטמברג שבגרמניה הייתה הקבוצה הנוצרית היחידה שניסתה במחצית השנייה של המאה הקודמת להגר לארץ ישראל ולהתנחל בה מתוך שילוב של תחומי ייעוד דתיים—שאינו לממשה אלא בארץ הקודש—ומצוקה כלכלית. אין ספק שהדחף הדתי-המשיחי היה המכריע, והוא המיחד את עדת הטמפלרים מקבוצות הגירה אחרות, נוצריות ומוסלמיות. רק הם, להבדיל משאר קבוצות נוצריות זעירות, הצליחו אפוא להקים בארץ מפעל התישבותי מכוון ומושרש.

בקורות הארץ הטמפלרים הם אפיזודה חזרתית. גם בגרמניה היו קהילה קטנה המונה כמה אלפים, שלא היה בה משום עורף מסוים פיק לחייוקם המספרי של המתנחלים בפלשתינה. אפיזודה זו תחילתה ב־1868, כשעלתה

\* אלכס כרמל: התישבות הגרמנים בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית (בעיתון יותיה המדיניות והבין-לאומיות); החברות המזרחית הישראלית, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1973; 242 עמ' (+ 32 עמ' תמונות).

מי שמבקש לקבוע עמדה ביחס להצלחות הציונות או לכשלונותיה צריך תחילה להגדיר את מהות הציונות, מקורותיה ויעדיה, ובענין זה, כידוע, הדעות חלוקות. הפרופ' לקויר אינו עוסק בתרגילים היסטוריוסופיים, ומכל-מקום הוא מבודד. מטרתו להציג את סיפור-המעשה. לאידיאולוגיה אין ערך כשל-עצמה, וצידקתה אינה ענין שהיסטוריונים צריכים לעמול ולפשפש בו. אידיאולוגיה חשובה להיסטוריה רק כאשר אנשים מאמינים בה ופועלים בהשראתה, וכאשר יש לה תוצאות של ממש. ההגדרה "ציונות", מלבד שאל האסוציאציות הערפיות שהיא מעוררת, דרך-כלל היא מכוונת ל"עיקרי-אמונה" ולא לתהליך היסטורי דראמטי. יוצא אפוא שההיסטוריה של התנועה הציונית—ובנפרד ממנה, ובמשולב עמה, תולדות "היישוב" העברי בארץ-ישראל ותולדות ארץ-ישראל במאת השנים האחרונות—לבשו, בתודעה ההיסטורית המקובלת ובהיסטוריוגרפיה הציונית, צביון של היסטוריה כנסייתית, היסטוריה של "בעיות-יסוד". אכן, יש פער עצום בין הדראמה והעלילה ההיסטורית, רצופת המאבקים, המתחים והנפתולים, לבין הדימוי המקובל והשדוף שלה. כבר נכתבו ב"היסטוריה הציונית" היסטוריות חלקיות של פרשה זו או אחרת שהצליחו לטאטא את השממון ההיסטוריוסופי הפכד שירד עליה. דוגמה טובה לכך, למשל, מחקרו של יגאל עילם על תולדות הגודים העברים, פרשה נשכחת, סמלית, שולית במידה רבה אך אפיינית. לכתוב היסטוריה רהוטה ודראמטית של תולדות הציונות "כולן" זו משימה הדורשת כושר-עיקול גדול וכושר לסיפום פס-קני, שאינו נרתע מהערכה ושיפוט והכללה, ובצדם הריהי דורשת סגולות של תיאור פלאסטי, צירוף-תכונות נדיר המגיע לשיאו בהיסטוריוגרפיה הישראלית ביצירתו של פרופ' יהושע פראוור על תולדותיה של ממלכת-הצלבנים בארץ-ישראל. מול ההיסטוריוגרפיות המעטות של תולדות הציונות המצויות לנו (מיעוטן בעברית), ההיסטוריה של הציונות מאת לקויר היא תרומה היסטורית כמו גם הרומה תרבותית רבת-ערך.

בארץ-ישראל העותומאנית, בהתבסס על תעודות מקוריות ועל ה"וארטה", בטאונה של העדה. כרמל שם את הדגש בהיסטוריה של מעשה ההתיישבות ועל הוויכוח הפנימי שהתנהל בקרב ראשי העדה בדבר הצביון היאה להתנחלותה. במרכזו של המחקר— תיאור השתלבותה של ההתיישבות הגרמנית בתחרות המדינית שהתנהלה באותה תקופה בין המעצמות על ההשפעה באימפריה העו- תומאנית. פרק מעניין במיוחד עוסק ביחסים האמביוואלנטיים שנתרקמו בין המתישבים היהודים מן ה"עליה" הראשונה והשניה (ו- אנשי היישוב הישן) לבין הטמפלרים, על רקע של תחרות ואיבה מזה ועל רקע של קירבה תרבותית ומישקע עמוק של אורייני- טציה ציונית על גרמניה מזה. מכל-מקום, בראשית הדרך כבר ברור היה לטמפלרים עצמם כי בהיעדר התמיכה הפוליטית החזקה שציפו לה, ובהיעדר משאבי כוח-אדם בגר- מניה גופה, נדונו לקיום של קהילה גרמנית מבודדת בארץ-ישראל היכולה רק להשקיף מתוך תרעומת על השינוי הדימוגרפי הגורלי שהתחולל בארץ החל משנות ה-80 למאה שעברה.

מבחינת קורותיה של הארץ הזאת, אכן אפ- שר גם אפשר להפיק לקח נכבד מן הניגוד המהותי בין ההתיישבות היהודית להתנחלות הטמפלרית. מנקודת-מבטה של אירופה היה נסיון ההתנחלות של איכרי ורטמברג אנא- כרוניזום. גרמניה של ביסמארק, כמו גם גר- מניה של וילהלם השני, היתה מדינה בעלת שאיפות מדיניות מרחיקות-לכת, אך גם כש- היתה לה מדיניות אימפריאליסטית יומרנית לא ראתה לה למטרה לשלוט על שטחים שמעבר-לים כדי לערות לתוכם עדפי אוכ- לוסים ודחפי הגירה. גם ההגירה הגרמנית לאפריקה המזרחית אחרי קונגרס-ברלין היתה דלילה ביותר. כמעט ככל זולתם, העדיפו הגרמנים את ארצות-הברית כארץ-הגירה. האימפריאליזם הגרמני ראה במזרח התיכון איזור בעל ערך אסטרטגי וכלכלי חשוב, וזה היה עיקרו של "הדחף מזרחי". התיש- בות הטמפלרים רק הזיקה אפוא, במידת-מה, למדיניות הגרמנית בתורכיה, כי הקיסרות

הקבוצה הראשונה בהנהגת שני "האבות" של עדת "המקדש הגרמני", הרדג והופמן, בחופה של חיפה, וסופה במלחמת-העולם השניה, כאשר הגלו מכאן הבריטים את צאצאי הטמפלרים. בתודעתנו הקיבוצית נות- רו רק שמות המושבות שרונה, וילהלמה, בית-לחם הגלילית (ואלדהיים) ו"המושבות" הגרמניות בחיפה, ביפו ובירושלים, ובעיקר נותרו בתי-האבן המאסיביים, שהועתקו לכאן ממקומות-מוצאם והפליאו להשתלב בנוף. אך למען האמת היתה תרומת הטמפלרים לתחילת המודרניזציה בארץ-ישראל העותו- מאנית—כפי שעומד עליה אלכס כרמל בפרק הסיכום של מחקרו—חשובה ביותר בתחבורה, במסחר, בתעשייה ומלאכה, ובחקלאות.

אפשר להבין מה טעם קריאת הפרק הראשון והמכריע בתולדות ההתנחלות הטמפלרית, פרק בן חמישים שנה, עשוי לעורר בקורא העברי רגשות מעורבים. בעיקר משום שב- הגדרה-העצמית של הטמפלרים חל מעבר מעניין וחרף מתחושת-צוות דתית של "עדת- אל טהורה" לתודעה לאומנית, שהביאה בש- נות ה-30 להזדהות עם הנאצים מתוך תקוה ואמונה שהנאציזם יביא לחיבורה של עדה גרמנית קטנה עם מולדת גרמנית גדולה. תמוטת הדחף המשיחי הביאה לחיפוש הנעה והצדקת-קיום במישור הלאומני-הגזעני, ואין ספק שתחושת הבידוד של הטמפלרים היתה מקור ראשון למעבר זה הקרוי בפי כרמל, בעקבות חיבורו של בנימין קדר, "ממשיחיות דתית למשיחיות פוליטית". יש לשער גם כי רגש מעורב עולה למקרא טענתם של הטמפ- לרים כי הם ממשיכיהם של מסעי-הצלב ובעלים חוקיים כדת-וכדין של ארץ-ישראל. אך אם נשתחרר לרגע מכל נקודת-מבט אי- דאית, יתברר לנו כי עדת הטמפלרים יכולה לשמש מקרה-בוחן לעיון מיקרו-סוציולוגי בהתרחשויות בתוך עדת מהגרים קטנה הנו- שאת שאיפות אוטופיות ומשיחיות תוך כדי קליטה והסתגלות בארץ חדשה ובתנאים חד- שים.

ביסודו של דבר מגיש כרמל לקורא העב- רי היסטוריה תיאורית שוטפת של השלב הראשון והקובע של ההתנחלות הטמפלרית

כמדומה, צידוק ענייני משום שכלל בעיות-היסוד של ישראל, כמו גם כל אחת מהן בנפרד, בלטו לפני הקרבות, ומשום שהקרבות ותוצאותיהם לא הוסיפו עליהן אפילו בעיית-יסוד אמיתית אחת), כדאי לעיין, למשל, בעשר שורות קצרות:

התאנים האפלות הרחישו עליהן / ועליהן ענן דק. / כמה ייסורים עוד מוננו לנו / בעולם הזה? / עז עזובה וריח / עשן וקוצים / ועדיין אנחנו רצים / אחר קערת השמיים! // כל יום הוא יום דין / ונפשנו חצויה. ("בעמק יהושפט", ע' 47)

הייסורים האמורים בשיר, כמו גם העזובה וריח העשן והקוצים, אינם צריכים, כמדומה, הסבר מיוחד. הם ממלאים את חיינו וחי אחינו שאִתם אנו נתונים בסיכסוך-ירושה, אם לא בסיכסוך-בעלות, על הארץ המלאה עזובה וייסורים. גם יום-הדין אינו צריך הסבר מיוחד באשר יום-יום, אם לא שעה-שעה, נחרץ הדין, דין הירושה והבעלות. על מה ולמה "נפשנו חצויה", ומה היא "קערת השמיים" ש"עדיין אנחנו רצים" אחריה, ילמד, אולי, מי שיטרח ויעיין ב"בעמק שילה". (השירים נכתבו, כמובן, לפני קרבות יום-הדין, וזוהי עדות, אם בכלל יש צורך בעדות על האמור בסוגריים הראשונים. בנוסף, הרי זו עדות לכך ששירה-אפילו אישית ומינורית—מוסרת מה שאינו נמסר באמצעים אחרים שתפוצתם והדיהם בציבור עומדים ביחס הפוך לדיוקם ולקיר-בתם לאמת).

בלא עמל רב ייתקל המעיין ב"בעמק שילה" בשורות ספוגות ניחוח בשל וגברי ומר וחודר במהותו כמו גם בעיצובו השירי:

עלים אפלים (41), עלעלים מרירים (17), זיקנה קופצת על הפרחים (43), ריח לענה מריר, עלה עשב צעיר / נרעד (78), העסיס הקופא מתחת / קליפת העץ (58), עלים תרוגים, שגידיהם ארגמן (7), ואין עוזר בארץ חרבה (61), עלה-עלה הפך פניו / והלבין בשקט / הנורא (9), נשנקת נשימת האדמה (11), הגרעינים, הזהב, נהמת / המכונה. הרחק, הרחק / כענן נעזב בחשכה (11), ציפור מצווחת כקרבן (13), החר הזה,

רצתה למנוע כל חשד שכוונתה "להציף" את הפרובינציאליות של הממלכה העותומאנית במ-הגרים גרמנים.

עוד ענין בעל-ערך עולה מקריאת המחקר. סיכווי של הרצל להשיג "צ'ארטר" מן ה"שולטן התורכי אפסיים היו מלכתחילה כי תורכיה התנגדה בכל עוז להתישבות אירופית בארץ-ישראל, ואילו קשר הדוק וגלוי בין התיישבות יהודית לאינטרסים של מעצמה אירופית היה עלול רק להחריף את החשד. ההתיישבות היהודית עד מלחמת-העולם הראשונה ניצלה אפוא את רפיונו של השלטון העותומאני בפרובינציאליות, מצד אחד, ומצד שני נהנתה מכשלונם של כמה רעיונות מדיניים שפיונו לכרוך התיישבות יהודית בארץ-ישראל עם מגמות אימפריאליסטיות, בריטיות או אחרות.

אל אלכס כרמל יש לי טענה יסודית אחת. הניתוח ההיסטורי שלו שלם לגמרי בגבולות הברורים שהציב לעצמו, אך לקורא ברור מלכתחילה שלפניו עבודת-דוקטור שיצאה בצורת ספר. אין כוונתי לאפאראט המדעי, שהוא חיוני בהחלט, אלא לכך שהמחבר לא העלה בדעתו כי חיבור המיועד לקהל קוראים רחב, שאינו בקי בנושא ואין בידו דווקה להרחיב את ידיעותיו ממקורות אחרים, חייב בעריכה רצינית. נוסף לכך, דומה גם כי בגבולות הזמן והנושאים שתחם לעצמו, התמיץ כרמל הרבה מן הדראמה האנושית שבפרק-היסטוריה צדדי זה. כך, למשל, תי-אור המאבק בין הופמן והרדג הוא תמציתי ויבש, וגם אַרחה-ורבעה של העדה, במושבותיה החקלאיות ובריכוזיה העירוניים, אי-נם באים לידי ביטוי מלא.

י. ש.

### "בעמק שילה"

נוכח ההיסטוריה ההמונית שציננה תגובות לא מועטות בציבוריות הדוברת עברית של-אחר קרבות יום-הדין (היסטוריה שאין לה,

\* זרובבל גלעד: בעמק שילה (שירים); הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1974; 78 עמ'.